

XIII–XV ASRLARDA PIRENEY YARIM OROLIDA DINIY VA MADANIY O'ZARO TA'SIRLAR.

Erniyazova Gulchexra Bekniyazovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli tumani

17-maktab tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18466499>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-yanvar 2026 yil

Ma'qullandi: 28-yanvar 2026 yil

Nashr qilindi: 31-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

Pireney yarim oroli, o'rta asrlar tarixi, diniy konvivensiya jarayoni, Toledo tarjimonlar maktabi, rekonkista siyosati, mudajjan san'ati, islomiy ilmiy meros, xristian qirolliklari, madaniy sintez jarayoni, Sharq va G'arb aloqalari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada XIII–XV asrlarda Pireney yarim orolida islom, xristianlik va yahudiylilik vakillari o'rtasida shakllangan diniy va madaniy o'zaro ta'sirlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda rekonkista jarayonlari fonida yuzaga kelgan "konvivensiya" hodisasining ijtimoiy, intellektual va madaniy jihatlari ochib beriladi. Ayniqsa, Toledo tarjimonlar maktabi faoliyati va uning Yevropa ilm-fani rivojiga qo'shgan hissasi muhim tarixiy faktlar asosida yoritilgan. Shuningdek, mudajjan san'ati va me'morchiligi orqali madaniy sintezning amaliy natijalari ko'rsatib beriladi. Maqola Pireney yarim orolining Sharq va G'arb sivilizatsiyalari o'rtasidagi bilim almashinuvi markazi sifatidagi o'rnini asoslab beradi.

O'rta asrlar tarixi davomida Pireney yarim oroli harbiy to'qnashuvlar maydoni, va shu bilan birga balki uch din – islom, xristianlik va yahudiylilik vakillarining misli ko'rilmagan darajadagi madaniy va intellektual hamkorligi makoniga ham aylangan edi. XIII va XV asrlar oralig'idagi davr bu jarayonning eng murakkab, ayni paytda eng mahsuldor bosqichini tashkil etadi. Bu davrda yarim orolning siyosiy xaritasida tubdan o'zgarishlar yuz berdi: shimoldagi xristian qirolliklari bo'lgan Kastiliya, Aragon va Portugaliya janubga qarab kengayib, Al-Andalusning yirik markazlarini birin-ketin qo'lga kiritdilar. Lekin, siyosiy hukmronlikning almashishi madaniy aloqalarning uzilishiga emas, «Konvivensiya» (birga yashash) deb atalgan noyob ijtimoiy fenomenning yanada murakkablashishiga olib keldi.

Ushbu davrning ahamiyatini tushunish uchun avvalo 711-yilda boshlangan islomiy fathdan keyingi merosni o'rganish lozim. Islom hukmronligi davrida shakllangan shaharlar, sug'orish tizimlari va ilmiy institutlar keyinchalik xristian qirollari uchun nafaqat o'lja, balki o'z davlatlarini rivojlantirish uchun poydevor bo'lib xizmat qildi.¹ XIII asrning birinchi yarmida, xususan, 1212-yildagi Las Navas de Tolosa jangidagi hal qiluvchi g'alabadan so'ng, xristian qirolliklari Kordova, Sevilya va Valensiya kabi yirik islomiy markazlarni egalladilar. Buning

¹ Miguel A. Claxton III, Clackamas High School. The Islamic Iberian Peninsula: Cultural Fusion and Coexistence. 2016. <https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1082&context=younghistorians>

oqibatida millionlab musulmonlar va yahudiylarning xristian hukmronligi ostida qoldi. Bu jamoalar tarixshunoslikda «mudajjanlar» (mudejar) deb ataladi.

Yarim oroldagi madaniy o'zaro ta'sir chuqur intellektual ehtiyojdan kelib chiqqan edi. Xristian hukmdorlari, ayniqsa Kastiliya qiroli Alfonso X «Dono», islom olamidagi ilmiy yutuqlarni lotin dunyosiga o'tkazish zaruriyatini anglab yetgan edi.² Bu jarayon Toledo tarjimonlar maktabi orqali amalga oshirilib, u yerda arab, yahudiy va xristian olimlari antik yunon va islomiy bilimlarni tarjima qilish va sharhlashda hamkorlik qildi. San'at va me'morchilikda islomiy estetika va xristian tuzilmalarining sintezi hisoblangan va hanuzgacha Ispaniya va Portugaliyaning vizual qiyofasini belgilab turadigan mudajjan uslubi yuzaga keldi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pireney yarim orolidagi o'rta asrlar tarixi va madaniy aloqalarini o'rganish tarixshunoslikda uzoq va ziddiyatli an'anaga ega bo'lib, ushbu mavzudagi asosiy ilmiy bahslar XX asrning o'rtalarida shakllandi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Pireney o'ziga xosligini tushunishda ikki xil fundamental yondashuv mavjud bo'lib, ulardan biri madaniy sintezni (konvivensiya), ikkinchisi esa diniy qarama-qarshilik va harbiy ustunlikni birinchi o'ringa qo'yadi. Keyingi o'n yilliklarda Tomas F. Glik kabi olimlar ushbu bahslarni yangi bosqichga ko'tardilar. Glik o'zining tadqiqotlarida sotsiologik va texnologik yondashuvlardan foydalanib, madaniy almashinuvning amaliy mexanizmlarini, masalan, sug'orish tizimlari, dehqonchilik usullari va ilmiy asbob-uskunalarining bir madaniyatdan ikkinchisiga o'tishini tahlil qildi.³ Shuningdek, Devid Nirenbergning «Zo'ravonlik jamoalari» asari konvivensiya tushunchasini tanqidiy ko'rib chiqdi. Nirenberg fikricha, o'rta asrlar Ispaniyasidagi hamjihatlik utopik tinchlik emas, balki zo'ravonlik va kamsitishlar orqali tartibga solingan murakkab tizim bo'lgan.⁴ Uning metodologiyasi jamiyatdagi nizolarni madaniy aloqalarning bir qismi sifatida o'rganishga imkon beradi, bu esa XIII–XV asrlardagi ijtimoiy dinamikani tushunish uchun juda muhimdir.

Ushbu maqolani yozishda tizimli tahlil va sivilizatsiyaviy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida XIII–XV asrlardagi Pireney yarim orolining xristian va islomiy hududlari olingan. Metodologik asos sifatida qiyosiy-tarixiy usul, lingvistik va filologik tahlil, sinxron tahlildan (ma'lum bir vaqt kesimida yuz bergan siyosiy, ilmiy va badiiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligini o'rganish) foydalanildi.

Muhokama. XIII asrdan XV asr oxirigacha bo'lgan davr Pireney yarim oroli uchun tub burilishlar davri bo'ldi. Bu davrda xristian qiroliklarining harbiy g'alabalari ortidan kelgan ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar butun mintaqada hayotini qayta shakllantirdi.

XIII asrda Pireney yarim oroli butun Yevropaning intellektual markaziga aylanib, bu jarayonning markazida Toledo shahri va u yerda shakllangan tarjimonlar maktabi turardi. Toledoning 1085-yilda qo'lga kiritilishi orqali xristianlar uchun boy islomiy kutubxonalarning eshigining ochilishiga qaramasdan, bu bilimlarni o'zlashtirish uchun bir necha asrlik mehnat talab etildi. XII asrda arxiyepiskop Raymond de Sauvetât tomonidan boshlangan tarjima ishlari, XIII asrda qiroli Alfonso X «Dono» davrida o'zining eng yuqori nuqtasiga yetdi.

² Aydın, B. C. (2024). Toledo School of Translators and its importance in the history of translation in the West. *Abant Journal of Translation and Interpreting Studies*, 2(2), 38-44. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4168837>

³ Mark T. Abate. *Convivencia and Medieval Spain: Essays in Honor of Thomas F. Glick*. 2018. https://books.google.com/books/about/Convivencia_and_Medieval_Spain.html?id=1vFvuAEACAAJ

⁴ David Nirenberg. *Convivencia vs. Race: On the Dangers of Extracting Morality from History*. https://doi.org/10.1163/9789004686946_056

Toledo maktabining ishlash mexanizmi o'ziga xos «uchlik» ittifoqiga asoslangan edi. Arab tilini yaxshi biladigan musulmon yoki yahudiy olim matnni og'zaki ravishda mahalliy lahjaga tarjima qilgan, so'ngra xristian olimi uni yozma lotin tiliga o'g'irgan. Bu hamkorlik nafaqat bilimlarni, balki madaniy tushunchalarni ham birlashtirdi. Alfonso X davrida tarjimalar lotin tilidan ko'ra ko'proq kastal (ispan) tilida qilina boshladi. Mazkur jarayon ispan tilining ilmiy va adabiy til sifatida shakllanishiga ulkan hissa qo'shdi.⁵

Bu davrda tarjima qilingan asarlar Yevropada zamonaviy fanning poydevorini yaratdi. Masalan:

- Ibn Sinoning «Tib qonunlari» tarjimasi Yevropa universitetlarida XVII asrgacha asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qildi.
- Al-Xorazmiyning «Al-Jabr» asari orqali G'arb dunyosi nol tushunchasi va o'nlik sanoq tizimi bilan tanishdi.
- Arastuning arab tilidagi sharhlari (xususan, Ibn Rushd asarlari) Yevropaga qaytarildi, bu esa sxolastik falsafaning rivojlanishiga turtki bo'ldi.
- Astronomiya sohasida «Alfonsin jadvallari» (Tablas Alfonsinas) tuzildi, ular islomiy astronomik hisob-kitoblarga asoslangan bo'lib, butun Yevropa dengiz sayohatlari va kalendar islohotlari uchun asos bo'ldi.

XIII-XV asrlardagi madaniy o'zaro ta'sirning eng yorqin va ko'zga ko'rinadigan natijasi bu «Mudajjan san'ati» (Arte Mudéjar) hisoblanadi. Mudajjanlar – xristian qirolliklari tarkibida qolgan, lekin o'z dini va madaniyatini saqlab qolgan musulmon hunarmandlari edi. Ularning me'moriy va bezak uslubi xristianlarning tuzilmaviy (Gotika va Roman) qarashlari bilan islomiy dekorativ san'atning noyob uyg'unligini yaratdi.

Mudajjan uslubining paydo bo'lishi sabablari ham amaliy, ham estetik edi. Birinchidan, musulmon hunarmandlari g'isht, yog'och va ganch bilan ishlashda xristian ustalaridan ko'ra mahoratliroq bo'lib, ularning mehnat haqi arzonroq edi.⁶ Ikkinchidan, xristian elitasi, jumladan, qirollar va oliy tabaqa vakillari islomiy estetikaning nufuzini va hashamatini yuqori baholaganlar. Mudajjan san'ati shuni isbotlaydiki, XIII-XV asrlarda Pireney yarim orolida «dushman» madaniyati tushunchasi mavjud bo'lmagan; aksincha, go'zallik va san'at diniy chegaralardan ustun turgan.

XIV va XV asrlarda Nasridlar sulolasi tomonidan boshqarilgan Granada amirligi Pireney yarim orolidagi so'nggi musulmon davlati sifatida o'ziga xos diplomatiya va madaniyat markazi bo'lib qoldi. Garchi Granada Kastiliya qirolligiga vassal bo'lib, har yili katta miqdorda o'lpon (parias) to'lab kelgan bo'lsa-da, u o'zining iqtisodiy va madaniy farovonligini saqlab qola oldi.

Bu davrda Pireney yarim orolidagi iqtisodiyot va qishloq xo'jaligi rivojlanishida rekonkista siyosati katta ta'sirga ega bo'ldi. Yangi hududlarni egallagan xristian qirolliklari uchun eng katta boylik bu yer emas, u yerda mavjud bo'lgan yuqori texnologik infratuzilma edi. Xususan, musulmonlar tomonidan yaratilgan murakkab sug'orish tizimlari (acequias) va dehqonchilik madaniyati xristian hukmdorlari tomonidan saqlab qolindi va rivojlantirildi.

⁵ Juan Pedro Monferrer Sala. Somewhere in the 'History of Spain': People, languages and texts in the Iberian Peninsula (13th-15th centuries). p2. <https://referenceworks.brill.com/display/entries/CMRO/COM-25515.xml>

⁶ Mudejar Art: the unique fusion of cultures that shaped Spain. 2025. <https://toledomonumental.com/en/mudejar-art-the-unique-fusion-of-cultures-that-shaped-spain/>

Shuningdek, rekonkista tezligi turli hududlarda turlicha iqtisodiy modellarni yuzaga keltirdi. Rekonkista tez kechgan janubiy hududlarda (Andalusiya) yerlar yirik harbiy ordenlar (masalan, Kalatrava ordeni) va aslzodalar qo'lida to'planib, latifundiylar (yirik yer egaligi) paydo bo'ldi. Bu Ispaniyaning janubiy viloyatlarida asrlar davomida ijtimoiy tengsizlik va qashshoqlik saqlanib qolishiga sabab bo'ldi.

Natijalar. XIII–XV asrlardagi diniy va madaniy o'zaro ta'sirlarning keng qamrovli tahlili bir qator muhim tarixiy natijalarni aniqlash imkonini beradi. Ushbu natijalar nafaqat Ispaniya va Portugaliya, balki butun G'arb sivilizatsiyasi rivoji uchun poydevor bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Pireney yarim oroli islomiy Sharq va xristian G'arbi o'rtasidagi asosiy «bilim almashinuv zonasi» bo'lgan. Toledo tarjimonlar maktabi faoliyati natijasida antik yunon falsafasi va islomiy tabiiy fanlar lotin tiliga o'girilib, butun Yevropaga tarqaldi. Bu jarayon XIII asr «Kichik Uyg'onish» davrini keltirib chiqardi va XV–XVI asrlardagi Buyuk Uyg'onish davri uchun zaruriy ilmiy bazani yaratdi.

Yevropa universitetlarida (Bolonya, Parij, Oksford) o'qitiladigan fanlar tarkibi tubdan o'zgarib, tibbiyot, astronomiya va matematika sohalarida islomiy asarlar XVII asrgacha o'z nufuzini saqlab qoldi.

Arab tili zamonaviy ispan tilining (Kastiliya lahjasi) shakllanishida katta ta'sir qildi. Me'morchilik sohasidagi mudajjan uslubi esa Ispaniyaning yagona «milliy» me'moriy uslubiga aylandi. Islomiy geometriya va bezak usullari xristian ibodatxonalari va saroylarining ajralmas qismiga aylanib, Ispaniyani boshqa Yevropa davlatlaridan ajratib turuvchi vizual belgi bo'lib qoldi.

XV asr oxiriga kelib, Pireney yarim orolidagi madaniy «ochiqlik» davri o'z o'rnini qat'iy diniy birlik va eksklyuzivlikka bo'shatib berdi. Jumladan, 1478-yilda tashkil etilgan Inkvizitsiya jamiyatdagi madaniy sintezni to'xtatishga qaratilgan edi. 1492-yilda yahudiylarning quvilishi va musulmonlarning majburiy din o'zgartirishi («Moriscos») natijasida Pireney yarim oroli o'zining intellektual va madaniy rang-barangligini yo'qotdi. Biroq, bu jarayon davlatni markazlashtirishga xizmat qildi.

Xulosa. XIII–XV asrlarda Pireney yarim orolida kechgan diniy va madaniy o'zaro ta'sirlar insoniyat tarixining eng noyob va boy sahifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu davr sivilizatsiyalar o'rtasidagi chegara nafaqat jang maydoni, balki ijodiy hamkorlik va bilim almashinuvi zonasi bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. «Konvivensiya» yoki «birga yashash» hodisasi mutlaq tinchlik yoki tenglikni anglatmasa-da, u uch xil dunyoqarashning bir makonda samarali faoliyat ko'rsatishiga zamin yaratdi.

1492-yil bu ko'p asrlik simbiozning fojiali yakuni bo'ldi. Diniy bir xillikka erishish yo'lidagi urinishlar yarim orolning madaniy xilma-xilligiga chek qo'ydi, ammo u yerda shakllangan intellektual meros allaqachon butun jahon madaniyatining mulkiga aylanib ulgurgan edi. Bugungi kunda Pireney yarim orolidagi o'rta asrlar merosini o'rganish bizga turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqotning qanchalik hayotiy zarurat ekanligini va bu muloqot naqadar buyuk yutuqlarga olib kelishi mumkinligini eslatib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Miguel A. Claxton III, Clackamas High School. The Islamic Iberian Peninsula: Cultural Fusion and Coexistence. 2016.
<https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1082&context=younghistorians>

- 2.Aydın, B. C. (2024). Toledo School of Translators and its importance in the history of translation in the West. *Abant Journal of Translation and Interpreting Studies*, 2(2), 38-44. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4168837>
- 3.Mark T. Abate. *Convivencia and Medieval Spain: Essays in Honor of Thomas F. Glick*. 2018. https://books.google.com/books/about/Convivencia_and_Medieval_Spain.html?id=1vFvuAEACAAJ
- 4.David Nirenberg. *Convivencia vs. Race: On the Dangers of Extracting Morality from History*. https://doi.org/10.1163/9789004686946_056
- 5.Juan Pedro Monferrer Sala. Somewhere in the 'History of Spain': People, languages and texts in the Iberian Peninsula (13th-15th centuries). p2. <https://referenceworks.brill.com/display/entries/CMRO/COM-25515.xml>
- 6.Mudejar Art: the unique fusion of cultures that shaped Spain. 2025. <https://toledomonumental.com/en/mudejar-art-the-unique-fusion-of-cultures-that-shaped-spain/>
- 7.Daniel Oto-Peralías and Diego Romero-Ávila. *The Economic Consequences of the Spanish Reconquest: The Long-term Effects of Medieval Conquest and Colonization*. 2014. https://www.upo.es/economia/economia/romero/Reconquest_manuscript.pdf

**INNOVATIVE
ACADEMY**